

ALISHER NAVOIYNING "HAYRAT UL ABROR" DOSTONINING TAHLILI

*Mamatqodirova Gulshanoy Dilmurod qizi
Toshkent davlat Sharqshunoslik universiteti*

Koreyashunoslik fakulteti, Koreys filologiyasi yo'nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning shoh asari hisoblangan "Xamsa" ning bosh dostoni bo'lmish Hayrat ul abror dostonining tahlili xususida to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: "Xamsa", doston, bob, fazilat, qomusiy, komil inson, tafakkur, maqolat

Hayrat ul-abror»-Alisher Navoiy «Xamsa»sining birinchi muqaddimaviy-rejanoma dostoni. Mazkur asar o'z yoybatida «Xamsa» uchun g'oyaviy-mazmun nuqtai nazaridan yo'naltiruvchi ahamiyatiga molik. Unda lo'nda xulosalar holda bayon etilgan aono fikrlar, komil insonga xos noyob fazilatlar talqini «Xamsa»ning boshqa dostonlarida mantiqiy rivojlantiriladi, takomihga yetkaziladi «Xamsa» dostonlarini ana shu shoh asardan ibtido topuvchi pishiq, o'ylangan tafakkur zanjiri birbiriga bog'lab, tutashtirib turadi. Doston 63 bobdan tarkib topgan bo'lib, uning 21 faslini ao'anaviy muqaddimaviy boblar, 40 bobini—20 maqolat va 20 hikoyat, qolgan ikki bobini esa—xotima va bir hikoyat tashldl etadi. Asaming o'z ichki bo'linishlariga ega bo'lgan ao'anaviy — muqaddimaviy boblari, insonning ijtimoiy hayotdagi o'mi va ma'naviy kamolotiga bag'ishlangan maqolat hamda ulardagi fikriarning tasdig'i uchun keltirilgan hikoyatlari ham mohiyat e'tibori bilan butun «Xamsa»ning boshlanmasi sanaladi. Muqaddimaviy boblar bir-biri bUan mantiqan chambarchas bog'liq bo'Ub, ulami shartli ravishda uch guruhga ajratish mumkin: Hamd, munojot va na'tlar (1-II-boblar) Bunda ikki hamd, to'it munojot va besh na'tga o'rin berilgan. 2.Ulug' salaflar, zamon hukmdori va so'z ta'rifi (12-16-boblar). Mazkur boblarning dastlabkisida ikki ulug' xamsanavis Nizomiy Ganjaviy va Amir Xusrav Dchlaviy, keyingi to'rttasida esa Nuriddin Abdurahmon Jomiy, so'z ta'rifi va Sulton Husayn Boyqaro haqida fikr yuritiladi. 3.Ko'ngil ta'rifi, uch hayrat va Bahouddin Naqshband hamda Xoja Ubaydulloh Ahror Valiy vasfi (17-21-boblar). An'anaviy boblar «Hayiat ul-abror»ning dasturiy — rejanoma doston bo'lishi uchun zamin hozirlanganini bir misol asosida izohlashga harakat qilamiz. Ma'lumki, asarning ilk misrasini« Bismillohir-rahmonir rahim» ilohiy jumlasini tashkil etadi. Jami bir yuz-u ikki misradan tarkib topuvchi ushbu bobda boshdan oxir o'sha «Mehribon va rahmli Olloh nomi bilan (boshlayman)» ilohiy jumlasiga badiiy talqin beriladi. Harf san'atiga tayangan ulug' shoir, nafaqat so'zlarda. balki o'sha so'zlami yozuvda aks ettirishga ishtirok qiluvchi har bir harfga keng mazmunli hamda badiiy bo'yoqdor talqinlar beriladi. Ulug' shoir harflami sharhlar ekan, ilohiy jumlagamunosabat qiluvchining ko'ngil holatiga ko'ra, istiqbolga keluvchi kayfiyatini (yaxshi yoxud yomon) alohida urg'u bilan ko'rsatadi. Musulmon dunyosida amalga oshiriladigan har bir savobli, xayrli ishning «Bismillahir —rahmonir rahim» ilohiy jumlasini bilan boshlanishi muqaddas an'anadir. Zamonasining yetuk va komil musulmoni bo'lgan Alisher Navoiy esa o'sha an'anaga rioya qilishni sharaf hisoblagan.

«Hayrat ul-abror» birinchi bobining ayni muqaddas mavzuga bag'ishlanishi fikrimiz dalilidir. «Xamsa» o'rin olgan «Farhod va Shirin*», «Layli va Majnun», «Sab'ai sayyor», «Saddi Iskandariy» dostonlari boshida - birinchi bobida o'sha ilohiy jumla ko'zga tashlanmaydi. Shayx Nizomiy, Amir Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy singari Alisher Navoiy ham «Xamsa»ni yaxlit jism, o'zaro mantiqan bog'langan dostonlar turkumi sifatida qabul qilgani uchun ham shu yo'ldan boradi. Ikkinchidan, «Hayrat ulabror»dayoq keyingi dostonlariga taalluqli ishora-yu lavhalar singdirilib boriladi. Shundan bo'lsa kerak, har bir dostonning oxirida «Hayrat ul abror»ga daxldor xulosa bor, ammo yakuniy xutba-duo yo'q. Butun «Xamsa»ning xotima-yu xutba-duosi «Saddi Iskandariy» dostonining oxirida beriladi. Bunday janriy belgilami yana qatorlashtirish mumkin. Fikrimizcha, bildirilgan mulohozalarimiz ham «Xamsa»ning yaxlit asar ekaniigini ko'rsata oladi. Shunday ekan, aytish mumkinki, «Hayrat ul abror» Alisher Navoiy «Xamsa»sining muqaddimaviy-dasturiy dostoni ekan, «Saddi Iskandariy» uning xulosaviy—xotimaviy masnaviysidir.

«Hayrat ul-abror» qomusiy asar bo'lib, uning asosiy qismini tashkil etuvchi maqolat va hikoyatlarda barcha zamonlar uchun o'ta dolzarb bo'lgan barkamol avlod, komil inson haqidagi ulug' mutafakkimning teran axloqiy—ma'naviy, ijimoiy—falsafiy mulohazalari badiiy ifodasini topgan.

Asardagi hikoyatlar esa maqolatlarda ilgari surilgan tayanch g'oyalarni o'quvchi shuuriga yanada teranroq ta'sir etishi, uning mavzu bilan mukammalroq tanishishiga imkon yaratadi. Dostondagi maqolatlar sarlavhalarining o'zi asarda komil inson ulug'langanligidan dalolat beradi:

- 1-maqolat: «Iymon sharhida».
- 2-maqolat: «Islom bobida».
- 3-maqolat: «Salotin zikrida».
- 4-maqolat: «Riyokorlik-firibgariik haqida».
- 5-maqolat: «Xayr-u ehson vafida».
- 6-maqolat: «Adablilik odati haqida».
- 7-maqolat: «Qanoat haqida».
- 8-maqolat: «Vafo haqida».
- 9-maqolat: «Ishq o'ti ta'rifida».
- 10-maqolat: «Rostlik haqida».
- 11-maqolat: «Ilm osmonining yulduzlaridek baland martabaliligi haqida».
- 12-maqolat: «Qalam va qaiam ahllari haqida».
- 13-maqolat: «Bu'lutdek foyda keltiruvchi odamlar haqida».
- 14- maqolat: «Osmonning tuzilishidan shikoyat».
- 15-maqolat: «Jaholat mayi».

«Hayrat ul abror» birinchi maqolatining iymonning badiiy sharhiga bag'ishlanishi ham shundan dalolatdir. «Xamsa»ning tayanch masalasi insoni komilning zamonlar imtihonidan o'tishga yaragulik ibratli timsolini yaratish ekan, ulug' shoirning mavzu ibtidosini iymondan boshlashi tasodifiy emas, albatta. Iymon—islom dargohiga boshlovchi yo'l, unga olib kiruvchi eshikdir. Iymondan so'zlanganda, mantiqiy tafakkur rishtalari islomga borib taqalishi bois ham «Hayrat ul abror»ning ikkinchi maqolati islom ruknlari talqiniga bag'ishlangan. Mazkur bobda shu ulug' e'tiqodni tutib turgan bosh rukn xususida birin-ketin badiiy mushohada yuritiladi. Tabiiyki o'sha

qarashlarning ibtidosini «La ilaha illalloh» shahodat kalimasi tashkil etadi, ya'ni islomning birinchi tayanch ustuni kalimai shahodatdir. Bunda Allohning bir-u borligi, azaliy-u abadiyligini e'tirof qilishdan tashqari, Muhammad Mustafoning Uning rasuli, elchisi ekanligi masalasi ham bor. Ana shu mo'tabar g'oya har bir iymonli mo'min-musulmonning tilidan tushmasligi vojib. Bu hali hammasi emas. o'sha muborak tuyg'u dildan ham mustahkam o'rin olmog'i shart. Sidqu sadoqati butun insonlarda til va dil muvozanatining tanosubi o'zak masala hisoblanadi. Salot—namoz, savma— ro'za, zakot, muqaddas haj tavofi singari ruknlar negizini ham insonning ruhiy-ma'naviy poklanishi bilan aloqador murakkab jarayonlar tashkil qiladi.

«Hayrat ul-abror»ning hamd, munojot, na't boblari, iymon-u islomga ulug' shayx-u tariqat peshvolariga atalgan sahifalarida ilohiy-islomiy bo'yoqning quyushtirilishi zamirida ham ana o'shanday mazmun-mohiyat mujassam. Ular-ibrat, o'qilmagan hayot sabog'i, murdorlik, bulg'anishlardan hazar qilishga da'vat, ezgulik, rostlik, sidq-u sadoqat, luqma halolga intilish, qanoat panohida ma'naviy-ruhiy olam ostonasini tavof qilishga chaqirishdir. Ayni choqda bu o'lmas mavzular «Xamsa»ning boshqa masnaviyolari uchun ham tayanch omil sanaladi. Istiqloq mafkurasining tayanch maqsad-muddaosi ham ana shunday komillik sadoqatiga yo'l solishdan iboratdir.

Xulosa o'rnida shuni aytish kerakki, Alisher Navoiy mulk-mamlakatni malik-podshosiz tasavvur qila olmaydi. Jumladan, «Xamsa»ning bosh qon tomirini ham mamlakat va podsho mavzusining rang-barang qirralarini badiiy talqin qilish tashkil etadi, desa sira xato bo'lmaydi. Mazkur masala «Xamsa» tarkibidagi dostonlarni o'zaro tutashtiruvchi oltin zanjirni eslatadi. Uning bosh xalqasi esa «Hayrat ul-abror»dan mustahkam joy olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy . Mukammal asarlar to'plami. XX tomlik. 7-tom. Toshkent: "Fan", 1991.
2. Valixojayev B. Mumtoz siymolar. Toshkent: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2002, 129-148-betlar.
3. Vohidov R. Eshonqulov H. o'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, 2006. 310-325-betlar.
4. Yusupova D. o'zbek mumtoz va milliy uyg'onish adabiyoti (Alisher Navoiy davri). O'quv qo'llanma. Toshkent: "Tamaddun", 2016.